

Az Avar Kaganátus működése és népei a 7. században

Vida Tivadar

Az avar megszállás folyamata a Kárpát-medencében a nomád népek birodalomszervezési gyakorlata alapján érthető meg. A belső-ázsiai és kínai források alapján kialakított történeti és etnográfiai modell szerint a nomád birodalom lényegét az uralkodó törzs és a hozzá önként csatlakozott vagy erőszakkal meghódított népek egysége alkotta. Az eurázsiai nomád birodalmak mintájára létrejött föderatív-hierarchikus szervezetű Avar Kaganátust törzsi, etnikus, területi, kulturális vagy szociális stb. alapon szerveződő csoportok hálózata alkotta. E hálózatoknak a rendszerét a saját politikai céljai megvalósítására a javak szétosztásával működtette a kagáni hatalom.

Az Avar Kaganátus a kortárs bizánciak által is elismert szervezettsége, illetve sajátos intézményrendszere ellenére is egy „állam kialakulása előtti társadalom” volt, mert működése nem jogi alapokon, hanem az íratlan hagyományokon nyugvó szokásokon és morálon alapult. A versengő elit csoportok közül a vezetők főként személyes karizmájuknak köszönhetően emelkedtek fel, és a társadalom egészét érintő intézkedések nagyrészt személyes döntések nyomán és nem intézményi úton születtek.

Az avar hatalmi szervezet vezetőire, a katonai kíséretre utaló arany- és ezüstdíszes fegyverek és presztízstétek tárgyak koncentrált elterjedése a Duna–Tisza közén hatalmi-katonai központra utal. Az ELTE–MTA kutatócsoportjának legújabb genetikai vizsgálatai (23 eset) igazolták, hogy az elit elsősorban rokonsági alapon szerveződött, genetikai állományuk (haplotípusaik) kétharmada belső-ázsiai eredetű, s tagjai a vizsgált esetekben kivétel nélkül mongolidok voltak.

5

A szekszárdi avar temető feltárt részlete a levegőből
(Ódor János ásatása © 2007)



Az Avar Kaganátus irányítása, az eurázsiai nomádok szokásai szerint, személyes jellegű lehetett, közigazgatásnak, állami szervezet létrejöttének, vallási intézményeknek a nyomai nem ismerhetők fel. A birodalomrészek összetartása személyi szinten történt, a segédnépek fölé rendelt, rendszerint a kagáni családból származó „alkirályok” által. A kagán a hozzá eljutott presztízs-javak szétosztásával tartotta maga mellett vezéreit és hadseregét. A kaganátus egyoldalú gazdasági szerkezete miatt a hiánygazdaság elvei szerint működött, mert nem rendelkezett a megfelelő nyersanyagokkal és termékekkel. Ezért az avar társadalmat valójában a katonai siker és a zsákmány mozgatta, hiszen az elosztandó javak hiányát a vezetőréteg a béke fejében évpénz és ajándékok kikényszerítésével vagy folyamatos zsákmányszerzéssel kísérelte meg pótolni. Ezért az avarok számára alapvető szükséglet volt a bizánciakal való békés vagy háborús kapcsolat (presztízs gazdaság).

Az avar vezetőréteg az új politikai és kulturális környezetben részben Bizánchoz igazodott. E szociálpszichológiai okokkal is magyarázható jelenség egy társadalmilag tagolt szervezet (avarok), valamint egy kifinomult kultúra (Bizánc) találkozásából eredő feszültség hatására alakulhatott ki. Hasonlóan működött e „versengő utánzás” a belső-ázsiai türkök és Kína viszonyában is. A bizánci jellegű reprezentáció térhódítását jelzi a címerpajzs alakú bizánci típusú övek általános elterjedése az egész avar településterületen. Mégis a reprezentáció bizánci formája az avar elit esetében felszínes és formális jelenség volt, hiszen az avar vezetőréteget kulturális értelemben nem alakította át a bizánci civilizáció. Az avar hatalmi struktúra is alapvetően keleti jellegű maradt, amit a nomád temetkezési szokások fennmaradása világosan mutat. Az avarok világában megjelent, szelektív módon kiválasztott bizánci elemek lényegében a steppei nomád eredetű kultúra és életmód kereteibe illeszkedtek.



Ékkő berakásos övveretek, akasztó és szíjvégek a kunbábonyi sírból (KJM, Kecskemét ©2019)



Ékkőberakásos kardszerelések és csatok a kunbábonyi sírból (KJM, Kecskemét ©2019)

Az egykori Pannonia területén még a 7. században is éltek az Alpok–Adria térség késő antik kulturális környezetébe illeszkedő közösségek. A késő antik népesség egy központja a keszthely-fenekpusztai erődben volt, amely kulturális, vallási és gazdasági-kereskedelmi központként működött (*emporium*). Az anyagi és szellemi kultúra, a vallás közös vonásaira mutatnak az ékszerek és viseleti tárgyak, a temetkezési szokások, az ókeresztény leletek. A helyi, romanizált csoportok a barbár betelepülések ellenére is ápták hagyományaikat, és távolsági kapcsolatokat tartottak fenn a Mediterrán területekkel, s a keresztény központokkal. Antropológiai adatok is igazolják a Dunántúlon a provinciális római lakosság továbbélését. A romanizáltak (*romani*) nem etnikai közösségként, hanem egy különös jogi státuszú csoportként éltek a helyi társadalomban, meghatározott feladatokat láttak el, gazdasági, kereskedelmi vagy kézműves szolgáltatásokkal tartoztak.

Korong alakú arany övveretek a bócsai sírból (MNM, Budapest ©2019)



Aranygyűrűk a bócsai sírból (MNM, Budapest ©2019)

A korai avar megszállás kezdetét a Kárpát-medencében a steppei rítusú magányos sírok vagy a kis családi sírcsoportok jelzik. A keleti nomádok megjelenését a kis mélységben, valószínűsíthetően rituális okokból elásott, belső-ázsiai típusú halotti áldozatok (lándzsa és lószerszám) nagy száma is mutatja. Az avarok steppei rítusú sírjai (részleges állattemetkezés, padmaly [többnyire a sírgödör hosszanti oldalába beásott üreg – a szerk.], északi tájolás jellemzi ezeket) a helyi népesség temetkezései közelében található, bár kezdetben azoktól kis csoportban elkülönülve. A Dunántúlon csak a 6–7. század fordulója után valósult meg a helyiek és a megszállók együttélését mutató temetők közös használata.

A Kárpát-medencében az egykori Pannonia területén az avarok betelepülése előtt a római kori népesség leszármazottai és langobardok, az Alföldön pedig a gepida és szarmata népesség maradványai éltek. A Kárpát-medencében az eurázsiai eredetű avarok uralma alapvetően változtatta meg az együttélés kereteit. Nemcsak a hatalmi terület felosztása változott meg, hanem átalakultak az etnikus és kulturális viszonyok is: új kulturális formák, új életmódok és túlélési stratégiák jelentek meg.

A nomád vezetőréteg elfoglalva a védettebb központi szállásterületet a Duna–Tisza közén, az idegen népcsoportokat tudatosan telepítette ki birodalma peremére. Ilyen határzónának kínálkozott az egykori római provincia, Pannonia területe is, ahol korábban germánok és romanizált kultúrájú népcsoportok éltek. Ezek mellett a hamvasztásos temetkezések a Zala folyó völgyében szlávok jelenlétére utalnak. A Tiszántúlra kelet-európai eredetű nomád népesség költözött be. Az avarok a hunokhoz és türkökhöz hasonlóan feltehetően saját előkelőik irányítása alatt hagyták a hozzájuk önként csatlakozott népcsoportokat, bár a meghódított népek élére az uralkodó törzsből jelöltek ki alkalmas vezetőket.

Az Avar Kaganátus működése és népei a 7. században

A történeti források, ha túlozva is, de egyértelműen tudósítanak balkáni-bizánci csoportok avarok által történő elhurcolásáról is, ami a steppei népek hadviselésének természetes velejárója volt. A források az áttelepítés körülményeit nagy vonalakban írják csak le, így nem utalnak a letelepítés helyszíneire sem. Az avar korban különösen a Dunántúlon megnőtt ugyan a bizánci ízlésű ékszerek és viseleti elemek használata, ám ezek inkább divatjelenésnek tekinthetők. Csak néhány kivételes esetben olyan különleges vagy teljesen egyszerű, hétköznapi tárgyak utalhatnak betelepített személyekre, amelyek biztosan nem helyi kézműves termékek voltak. Ez utóbbiak kis értékük miatt nem lehettek kereskedelmi áruk, és kulturális környezetük is inkább idegenekre vall (vas ruhakapcsolók, bronzból készült egyszerű csatok). A bizánci jellegű köznépi leletanyag, a keresztény jelképek a Dunántúl keleti felén tehát kapcsolatba hozhatók a forrásokban is említett balkáni bizánci népséggel avarföldi betelepítésével. Egy forrásunk szerint az elhurcolt hadifoglyok az Avar Kaganátuson belül ugyan más pogány népekkel keveredtek, de megőrizték a „római szokásokhoz igazodó indíttatásait”.

A langobardok elvándorlása után Pannoniában hatalmi vákuum alakult ki, mert a langobard királyság politikai szervezete felbomlott, és az avaroké még nem épült ki.

Ebben az átmeneti időszakban új, az avarokkal együttműködő vezetők emelkedtek fel, s a saját elittel rendelkező helyi népség az életét akár önállóan alakíthatta. Ezek helyi eredetét izotóp vizsgálatok bizonyítják. Kezdetben a langobard korból megmaradt infrastruktúrára és a kézműipar maradványaira támaszkodva állították elő a fegyvereket, a termelőszközöket, az ékszereket és a viseleti tárgyakat.

A szabad, katonáskodó férfiak viseletét a maguknál hordott fegyverek: széles pengéjű spáthák, saxok [eltérő formájú és méretű kardtípusok – a szerk.], török, lándzsák, pajzsok viselésének módja határoztak meg. A női viselet esetében is kimutathatók a germán eredetű elemek (hajtűk, díszfüggők, faszelencék, lábbeliveretek).

Az új vezetőréteg legitimációját az avaroktól kapta, létét avar szövetségeseinek köszönhette, de cserébe katonai szolgálattal tartozott, és részt vett a Bizánc ellenes hadjáratokban is.

A germán nyelvet beszélő langobardok az avarok Kárpát-medencébe költözését követően elhagyták dunántúli szállásterületeiket, és a mai római Lombardiának nevezett észak-itáliai vidékre költöztek.



Arany pohár a nagyszentmiklósi kincsből (galvanoplasztikai másolat, MFM, Szeged ©2019)

626-ban az avar kagán a perzsákkal szövetkezve megtámadta Konstantinápolyt, de erőfeszítései kudarcba fulladtak, ez az esemény fordulópontot jelentett az avar történelemben is.

Valójában a katonai potenciálban rejlik a Kárpát-medencei Meroving-kultúrájú germán közösségek újjászerveződésének magyarázata is, hiszen számottevő katonai erőt tudtak kiállítani a maguk védelmére és az avar hatalom megrendelésére is.

A balkáni hadjáratok során a lándzsával, spáthával és pajzzsal felszerelt germánok azonos fegyvernemhez tartozva illeszkedtek az avarok hadrendjébe, a bizánciak ezért egyöntetűen az avarok által legyőzött gepidáknak tartották őket.

A 7. század második felében, a konstantinápolyi vereség után, az Avar Kaganátust vezető elit felszámolta a helyi etnikus és kulturális csoportok viszonylagos önállóságát.

A 7. század középső harmadától egy új formai kánont mutató, a keleti eredetű elit életstílusát és életmódját megváltozott módon tükröző, egységes anyagi kultúra alakult ki.

Az avar elit a 7. század folyamán nagy integrációs erővel kovácsolta egybe a Kárpát-medence népeit, és biztosította az avarság európai középhatalmi pozícióját. Az avar hatalom és társadalom szervezetét, ideológiáját, szellemi kultúráját azonban továbbra is a keleti nomád steppei hagyományok határozták meg, és kísérlet sem történt az európai (római) típusú közigazgatás és egyházszervezet létrehozására. Az ázsiai eredetű, steppei nomád típusú berendezkedés, a hitvilág és a mentalitás az Avar Kaganátus létezésének végéig, a 8–9. század fordulójáig fennmaradt. Ez a konzervatív magatartás okozhatta az avarok vesztét is, s velük szemben az európai beilleszkedés sikeres modelljét később a honfoglaló magyarság valósította meg, amelynek már a harmadik generációjához tartozó vezetői felismerték, hogy megmaradásuk zálogát az európai értékek, a kereszténység és az európai államforma átvétele jelenti.

Az avar elit a 7. század folyamán nagy integrációs erővel kovácsolta egybe a Kárpát-medence népeit, és biztosította az avarság európai középhatalmi pozícióját. Az avar hatalom és társadalom szervezetét, ideológiáját, szellemi kultúráját azonban továbbra is a keleti nomád steppei hagyományok határozták meg, és kísérlet sem történt az európai (római) típusú közigazgatás és egyházszervezet létrehozására. Az ázsiai eredetű, steppei nomád típusú berendezkedés, a hitvilág és a mentalitás az Avar Kaganátus létezésének végéig, a 8–9. század fordulójáig fennmaradt. Ez a konzervatív magatartás okozhatta az avarok vesztét is, s velük szemben az európai beilleszkedés sikeres modelljét később a honfoglaló magyarság valósította meg, amelynek már a harmadik generációjához tartozó vezetői felismerték, hogy megmaradásuk zálogát az európai értékek, a kereszténység és az európai államforma átvétele jelenti.



A genetikai (DNS) és az izotópos vizsgálatokat az NKFIH-kutatási program támogatta, NN-113157.

Aranyedények a nagyszentmiklósi kincsből (galvanoplasztikai másolat, MFM, Szeged ©2019)

